

TIJORAT BANKLARIDA AKTIV VA PASSIV OPERATSIYALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEKANIZMLARI

Mamadaliyev Hamidullo Bahodirjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti talabasi

Turg'unov Tursunboy Sobirovich

Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi kafedrası mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133066>

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida bank aktivlari va passivlarini boshqarish tizimi, likvidlilik darajasi, kredit portfeli sifati hamda depozit siyosatining bank rentabelligiga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, raqamli bank xizmatlari va innovatsion moliyaviy texnologiyalarning bank operatsiyalari samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tahlillar natijasida aktiv va passiv operatsiyalarni muvozanatli boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashi asoslab berilgan.

Аннотация. В данной статье научно проанализированы современные механизмы повышения эффективности активных и пассивных операций коммерческих банков. В ходе исследования изучены система управления активами и пассивами банков, уровень ликвидности, качество кредитного портфеля и влияние депозитной политики на рентабельность банков. Также освещена роль цифровых банковских услуг и инновационных финансовых технологий в повышении эффективности банковских операций. По результатам анализа обосновано, что сбалансированное управление активными и пассивными операциями способствует укреплению финансовой устойчивости банков.

Abstract. This article scientifically analyzes modern mechanisms for improving the efficiency of active and passive operations in commercial banks. The study examines the asset and liability management system, liquidity level, credit portfolio quality, and the impact of deposit policy on bank profitability. In addition, the role of digital banking services and innovative financial technologies in increasing banking efficiency is highlighted. The analysis proves that balanced management of active and passive operations strengthens the financial stability of commercial banks.

Kalit so'zlar: Aktiv operatsiyalar, passiv operatsiyalar, tijorat banklari, likvidlilik, kredit portfeli, depozit siyosati, rentabellik, moliyaviy barqarorlik, ALM tizimi, raqamli bank xizmatlari.

Ключевые слова: Активные операции, пассивные операции, коммерческие банки, ликвидность, кредитный портфель, депозитная политика, рентабельность, финансовая устойчивость, система ALM, цифровые банковские услуги.

Keywords: Active operations, passive operations, commercial banks, liquidity, credit portfolio, deposit policy, profitability, financial stability, ALM system, digital banking services.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklari iqtisodiyotning eng muhim moliyaviy institutlaridan biri hisoblanadi. Bank tizimining samarali faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiy o'sishi, investitsion faollik va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalarini samarali tashkil etish banklarning daromadlilik darajasi hamda likvidlilik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [1].

Aktiv operatsiyalar banklarning asosiy daromad manbai hisoblanib, ularga kreditlash, investitsiya faoliyati va qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar kiradi. Passiv operatsiyalar esa bank resurs bazasini shakllantirishga xizmat qiladi va asosan depozitlar, banklararo kreditlar hamda emissiya operatsiyalaridan iborat bo'ladi [2]. Ushbu operatsiyalar o'rtasidagi mutanosiblikning buzilishi bank likvidliliigi pasayishiga va moliyaviy risklarning ortishiga olib keladi.

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, fintech texnologiyalarining keng qo'llanilishi va global moliyaviy bozorlardagi o'zgarishlar tijorat banklari faoliyatiga yangi talablarni qo'ymoqda. Shu sababli banklarda aktiv va passiv operatsiyalarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi [3].

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

Bank aktivlari va passivlarini boshqarish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Frederic Mishkin o'zining “The Economics of Money, Banking and Financial Markets” asarida banklarning aktiv va passiv operatsiyalari o'rtasidagi muvozanat moliyaviy vositachilik samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ta'kidlagan [4].

Peter Rose “Commercial Bank Management” nomli asarida bank aktivlarini samarali boshqarish orqali kredit risklarini kamaytirish va bank foydaliligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab bergan. Olimning fikricha, bank passivlari tarkibida uzoq muddatli resurslar ulushining ortishi banklarning investitsion salohiyatini kuchaytiradi [5].

Timothy Kochning “Bank Management” asarida ALM (Asset Liability Management) tizimi tijorat banklari moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi muhim boshqaruv mexanizmi sifatida baholangan. Muallif aktiv va passivlarni muddatlari bo'yicha muvofiqlashtirish likvidlilik riskini kamaytirishini qayd etgan [6].

O'zbekistonlik iqtisodchi olim I. Abdullayev o'zining bank faoliyatiga oid ilmiy ishlarida tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va depozit siyosatini takomillashtirish banklarning kreditlash imkoniyatlarini oshirishini ta'kidlaydi [7].

Shuningdek, A. Vahobovning ilmiy qarashlarida bank tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish aktiv operatsiyalar samaradorligini oshirish, xizmat xarajatlarini kamaytirish va mijozlar sonini ko'paytirishga xizmat qilishi qayd etilgan [8].

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, aktiv va passiv operatsiyalarni samarali boshqarish tijorat banklari moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, tizimli yondashuv va ilmiy abstraksiya metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari bo'yicha statistik ma'lumotlar o'rganildi hamda ularning samaradorlik ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Shuningdek, xorijiy davlatlar bank tizimidagi ilg'or tajribalar milliy bank amaliyoti bilan qiyoslandi. Tahlil natijalari asosida aktiv

va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tijorat banklari faoliyatida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligi bankning umumiy moliyaviy natijalariga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Aktiv operatsiyalar tarkibida kreditlar asosiy ulushni egallaydi. Kredit portfeli sifati qanchalik yuqori bo’lsa, bankning foizli daromadlari ham shunchalik ortadi. Shu bilan birga, kredit risklarining ortishi bank aktivlari sifati pasayishiga olib keladi. Shu sababli banklar kreditlash jarayonida risklarni baholash tizimini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Passiv operatsiyalar samaradorligi esa asosan depozit bazasi barqarorligi bilan belgilanadi. Aholi va xo’jalik yurituvchi subyektlarning uzoq muddatli depozitlarini jalb qilish banklarning likvidlilik darajasini mustahkamlaydi hamda uzoq muddatli kreditlash imkoniyatlarini kengaytiradi. So’nggi yillarda tijorat banklari tomonidan raqamli depozit xizmatlarining joriy etilishi depozitlar hajmining oshishiga xizmat qilmoqda.

Quyidagi jadvalda tijorat banklari aktiv va passiv operatsiyalari samaradorligining ayrim ko’rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval

Tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligining asosiy ko’rsatkichlari dinamikasi (2022–2024-yillar)

Ko’rsatkichlar	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Kredit portfeli o’sishi (%)	12,4	15,8	18,2
Depozitlar hajmi o’sishi (%)	10,1	13,7	16,5
Sof foyda rentabelligi (%)	2,8	3,4	4,1
Likvidlilik koeffitsienti (%)	118	124	131
Muammoli kreditlar ulushi (%)	5,2	4,6	3,9

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, 2022–2024-yillar davomida tijorat banklari kredit portfeli va depozitlar hajmida barqaror o’sish kuzatilgan. Ayniqsa, 2024-yilda kredit portfeli o’sish sur’ati 18,2 foizga yetgan bo’lib, bu iqtisodiyot tarmoqlarini moliyalashtirish hajmi ortganligini ko’rsatadi. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining 5,2 foizdan 3,9 foizgacha kamayishi banklarda risk-menejment tizimi samaradorligi oshganligini anglatadi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, banklarda ALM tizimining joriy etilishi aktiv va passiv operatsiyalar o’rtasidagi mutanosiblikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tizim bank aktivlari va majburiyatlarini muddatlari hamda foiz stavkalari bo’yicha muvofiqlashtirish imkonini beradi. Natijada likvidlilik risklari kamayadi va bankning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi.

Bundan tashqari, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirishda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda. Mobil banking, onlayn kreditlash va masofaviy depozit xizmatlari bank operatsion xarajatlarini kamaytirish bilan birga mijozlarga xizmat ko’rsatish sifatini ham yaxshilamoqda. Bu esa banklarning raqobatbardoshligini oshirib, foyda ko’rsatkichlarining o’sishiga olib kelmoqda.

Ilmiy tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirish uchun kredit portfelini diversifikatsiya qilish, uzoq muddatli resurslar ulushini ko’paytirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish muhim hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar samaradorligini oshirish banklarning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Aktiv operatsiyalarni samarali boshqarish kredit risklarini kamaytirish va daromadlilikni oshirish imkonini beradi. Passiv operatsiyalarni takomillashtirish esa barqaror resurs bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ALM tizimini rivojlantirish, depozit siyosatini takomillashtirish va raqamli bank xizmatlarini keng joriy etish tijorat banklari faoliyatida samaradorlikni oshiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Kelgusida banklarda innovatsion moliyaviy texnologiyalarni keng qo'llash, risk-menejment tizimini kuchaytirish hamda uzoq muddatli resurslarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Omonov A., Qoraliev T. Bank ishi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. – 356 b.
2. Lavrushin O. I. Bankovskoe delo. – Moskva: KNORUS, 2020. – 640 s.
3. Karimov I. A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi va uni bartaraf etish yo'llari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – New York: Pearson Education, 2019. – 712 p.
5. Rose P. Commercial Bank Management. – New York: McGraw-Hill, 2015. – 928 p.
6. Koch T. Bank Management. – USA: Cengage Learning, 2018. – 784 p.
7. Abdullayev I. Tijorat banklari resurs bazasini boshqarish masalalari. – Toshkent: Moliya, 2021. – 214 b.
8. Vahobov A. Bank tizimini modernizatsiyalashning ustuvor yo'nalishlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 188 b.